

ВІДГУК

офіційного опонента Василенко Ольги Миколаївни на дисертацію та автореферат Біличенко Ганни Валеріївни «Соціально-педагогічний супровід розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку у загальноосвітніх школах-інтернатах», поданих на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка

Актуальність теми дисертаційної роботи. Важливість і значущість дисертаційного дослідження Г. В. Біличенко передусім пов'язана з трансформацією інституту дитячих будинків, задекларованою державними соціальними програмами, що потребує забезпечення гармонійних відносин вихованців інтернатних закладів та суспільства. Це можливо забезпечити соціально-педагогічним супроводом дітей в загальноосвітніх інтернатних закладах, починаючи з молодшого шкільного віку, оскільки діти в цьому віці позитивно взаємодіють з однолітками, адекватно орієнтуються в соціумі та розуміють особливості системи міжособистісної взаємодії, що є основою для розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку. Тому проблема, що досліджується Г. В. Біличенко, є не тільки актуальною, а й вагомим для сьогодення.

У вступі Ганна Валеріївна представляє спектр персоналій вітчизняних науковців, які досліджували різні аспекти визначеної проблеми. Авторка досить послідовно й аргументовано аналізує напрями наукових розвідок у контексті соціального розвитку особистості, оновлення системи соціально-педагогічної роботи в закладах інтернатного типу, проблеми розвитку та формування комунікативної культури учнів, що дозволило їй визначити просторове поле власного дослідження та його мету й завдання.

Визначені в дисертації з урахуванням результатів наукового пошуку суперечності зумовлюють виявлення нових шляхів вирішення означеної проблеми, тому актуальність дослідження Ганни Валеріївни Біличенко

«Соціально-педагогічний супровід розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку у загальноосвітніх школах-інтернатах» не викликає сумнівів.

Науковий апарат роботи має всі необхідні складники: об'єкт, предмет, мету дисертаційного дослідження, завдання, методи; визначену наукову новизну та практичне значення; інформацію про апробацію і впровадження отриманих результатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у з'ясуванні характеристик основних понять на основі вивчення об'ємного комплексу наукових праць щодо дослідження сутності та змісту базових, суміжних і підпорядкованих понять проблемного кола («культура», «комунікація», «комунікативна культура», «розвиток») у змістовому поєднанні з характеристикою дітей молодшого шкільного віку та соціального середовища загальноосвітніх шкіл-інтернатів, що дозволило авторці ґрунтовно висвітлити теоретичні засади, сформулювати вихідні положення щодо розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в цих закладах як динамічне поліструктурне інтегративне утворення особистості.

На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень Ганною Валеріївною вдумливо зіставлено різноманітні підходи до визначення основних дефініцій проблеми дослідження, зокрема, побудова дефінітивної логічної конструкції: супровід – психологічний супровід – педагогічний супровід – соціально-педагогічний супровід. Це дозволило авторці уточнити поняття соціально-педагогічний супровід розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку закладів загальноосвітніх шкіл-інтернатів як динамічний, гнучкий процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагогів із дітьми.

У дослідженні подальшого розвитку набули наукові уявлення про особливості вихованців закладу інтернатного типу, зміст, форми та методи соціально-педагогічної роботи з учнями молодших класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Схвальної оцінки, на наш погляд, заслуговують також уперше визначені дисертанткою соціально-педагогічні умови розвитку комунікативної культури молодших школярів з загальноосвітніх шкіл-інтернатів у процесі соціально-педагогічного супроводу: організація соціокультурного середовища загальноосвітніх шкіл-інтернатів, зорієнтованого на розвиток комунікативної культури молодших школярів; теоретико-методичне забезпечення діяльності педагогів загальноосвітніх шкіл-інтернатів щодо соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку; наповнення змісту соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку загальноосвітніх шкіл-інтернатів інтерактивними формами та методами освітньої діяльності.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні. Структура роботи є логічною і адекватно відображає всі поставлені завдання дослідження. Аргументовано, чітко й послідовно сформульовано наукові положення, висновки і пропозиції дослідження. Достовірність одержаних результатів Г. В. Біличенко підтверджується теоретичною обґрунтованістю вихідних положень дослідження, опрацюванням значної кількості джерел, застосуванням сучасних методів досліджень, апробацією та впровадженням результатів роботи в практичну діяльність загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Висновкам дисертації властиві чіткість, повнота та логічність викладу матеріалу, достатній рівень обґрунтованості і достовірності.

Зміст дисертації свідчить про ерудицію здобувача, його здатність аналізувати, систематизувати й узагальнювати основні положення досліджуваних соціально-педагогічних явищ, креативність професійного мислення автора.

Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, підтверджується продуманою логікою викладу матеріалу, широтою й різноманітністю опрацьованої джерельної бази.

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Дисертаційна робота складається з двох розділів, кожний із яких можна вважати своєрідним внеском у вирішення проблеми.

У вступі науково коректно обґрунтовано актуальність і доцільність обраної теми, сформульовано об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію та впровадження одержаних результатів.

У першому розділі – «Науково-теоретичні засади проблеми соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів» – відповідно до завдань дисертації здійснено вивчення досліджуваної проблеми за чотирима напрямками наукового пошуку, а саме: феномен комунікативної культури особистості та сутність її розвитку в молодшому шкільному віці; особливості освітнього простору загальноосвітніх шкіл-інтернатів; сутність, зміст, структура, механізми та особливості соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури учнів молодших класів; характеристика вихідного стану розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Г. В. Біличенко на основі висвітлення сутності та змісту базових, суміжних і підпорядкованих понять проблемного кола зазначеної категорії розкрила зміст поняття «комунікативна культура», його взаємопов'язані компоненти (аксіологічний, знаннєвий, емоційний, поведінковий). Також довела, що комунікативна культура дитини обумовлена зовнішніми умовами (соціальна ситуація розвитку особистості) і внутрішніми чинниками (комунікативні здібності та якості особистості) та забезпечує гармонійну соціалізацію особистості через взаємодію з реальним соціальним середовищем і самим собою.

У роботі на основі глибокого аналізу особливостей, недоліків освітнього процесу загальноосвітньої школи-інтернату, а також особливостей розвитку учнів молодшого шкільного віку визначено сутність та зміст

соціально-культурної ситуації розвитку особистості дитини, яка певною мірою формуються в умовах сімейної деривації. Це дало авторці підстави на основі ґрунтовного розгляду видів супроводу (психологічний, педагогічний, соціальний, соціально-педагогічний) змістовно розкрити суть, мету функції, особливості, етапи реалізації соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Дисертанткою обґрунтовано критерії і відповідні їм показники на трьох рівнях розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів: ціннісно-мотиваційний (сприйняття ціннісно-нормативного складника міжособистісної взаємодії; наявність інтересу до різних видів комунікативної взаємодії; прагнення до спілкування як до особистісної цінності на основі гуманності, інтересу до іншого, позитивних соціальних установок); інформаційно-когнітивний (знання про ціннісно-нормативний бік спілкування та його поведінковий складник; знання моральних та етикетних норм поведінки; розуміння сутності нормативної взаємодії та особливостей спілкування); емоційно-вольовий (здібності до розуміння та переживання емоційних станів, емпатії і рефлексії та їхніх проявів у процесі комунікації; позитивне ставлення до себе, інших і процесу взаємодії з ними; саморегуляція комунікативної поведінки); мовленнєво-діяльнісний критерій (характер спілкування з іншими, поведінкові реакції; нормативність мовлення, емоційна та естетична виразність мовлення тощо; володіння нормами культури мовлення та мовленнєвого етикету; адекватність добору засобів спілкування в ситуаціях міжособистісної взаємодії).

Особливої уваги заслуговує процедуру оцінювання рівнів розвитку комунікативної культури молодших школярів, яка здійснювалась за допомогою ретельно обґрунтованого до кожного показника діагностичного інструментарію, серед якого слід визначити авторські методики: «Що таке добре, що таке погано?», «Я серед інших», «Діагностика саморегуляції

комунікативної поведінки у ситуаціях особистісного вибору», «Я серед інших», «Діагностика саморегуляції комунікативної поведінки у ситуаціях особистісного вибору» (цикл індивідуальних бесід та рольових ігор).

На нашу думку констатувальний етап експерименту дозволив співставити змістовні лінії освітніх завдань навчальних дисциплін початкової школи (додаток Б), напрями, зміст виховної роботи, її мети та визначених виховних завдань (додаток В), потреби практики (результати розвідувального дослідження, яким було охоплено 48 педагогічних працівників, представленого у додатку Г1) і стан розвитку комунікативної культури молодших школярів (виявлення рівнів за 12 методиками, відображено в таблицях 1.11 – 1.12, та наочно зображено на рис. 1.1), що вважаємо певним здобутком, який дав змогу не лише заглибитися у проблеми соціально-педагогічного супроводу комунікативної культури молодших школярів, а й визначити шляхи їх подолання.

У другому розділі «Розробка та експериментальна перевірка ефективності умов соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів» Ганною Валеріївною теоретично обґрунтовано та представлено результати експериментальної перевірки ефективності соціально-педагогічних умов розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів у процесі соціально-педагогічного супроводу.

До переваг роботи у вирішенні поставлених дослідницею завдань відносимо саме: окреслені концептуальні положення визначення «комунікативна культура дітей молодшого шкільного віку», сукупність підходів (природовідповідного, особистісно-орієнтованого, аксіологічного, комунікативного, середовищного, інноваційного, системного, інтегративного), антропологічні закони та принципи виховання, що стали підґрунтям розробки соціально-педагогічних умов розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів у процесі

соціально-педагогічного супроводу. Зазначимо, що соціально-педагогічні умови Г.В. Біличенко розглядає як особливості організації освітнього процесу загальноосвітніх шкіл-інтернатів, у сукупності об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, прийомів і характеристик соціального середовища.

Особливої уваги заслуговує авторська соціально-педагогічна модель, що представлена як сукупність взаємопов'язаних компонентів: цільового; змістово-процесуального і оцінно-результативного. Модель дозволила наочно уявити процес соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх шкіл-інтернатів як цілісну систему, ефективність якої досягається через забезпечення визначених соціально-педагогічних умов: організація соціокультурного середовища ЗОШ, зорієнтованого на розвиток комунікативної культури молодших школярів; теоретико-методичне забезпечення діяльності педагогів загальноосвітніх шкіл-інтернатів щодо соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку; наповнення змісту соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку загальноосвітніх шкіл-інтернатів інтерактивними формами та методами освітньої діяльності.

Дисертантка на формувальному етапі експерименту доволі глибоко висвітлила організацію, зміст впровадження педагогічних умов, представила широкий спектр різних форм, методів відповідно до змісту кожної умови, серед яких досить багато інноваційних. Так, відповідно до першої умови реалізовано соціально-педагогічний проєкт «Комунікативний портрет – поряд і разом», який тривав три роки і містив методи інтеграції мотиваційного, когнітивного, емоційного поля розвитку дитини з посиленням діалогізації освітнього процесу на основі реалізації принципу самовизначення, формування позиції суб'єктності в соціально-комунікативному досвіді дитини. Це дозволило авторці створити

соціокультурне середовище, в якому завдяки груповій дослідній роботі, ігрової і театралізованої діяльності дітей, упровадження комплексу тренінгових вправ створено простір компенсації негативного впливу минулого соціального досвіду та надання дитині відчуття комфорту й захищеності.

Упровадження другої умови містило постійно діючого семінару «Комунікативна культура педагога як вимога сучасності», програма якого складалася з тематичних блоків теоретичні засади і методичні аспекти розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх школах-інтернатах.

Третю соціально-педагогічну умову було реалізовано за допомогою введення в освітній процес загальноосвітніх шкіл-інтернатів авторської соціально-педагогічної програми «Я серед інших», що впроваджувалася в рамках діяльності гуртка «Школа спілкування» за такими методичними конструктами: система інтерактивних проблемних полілогів; система інтерактивних соціально-комунікативних ігор; система інтерактивних вправ на впровадження формул мовленнєвого етикету. Розроблені форми спрямовані на становлення в дітей стійкого інтересу до пізнання соціально-комунікативних зв'язків і відносин щодо навколишнього світу та себе в ньому.

Це, безперечно, свідчить і про вагому практичну значимість роботи.

Авторка на основі ґрунтовних математичних викладок (таблиці 2.8-2.9) та обчислення результативності за допомогою критерію Пірсона, на підставі здійснених розрахунків доводить статистичну значущість та достовірність результатів соціально-педагогічного експерименту, переконливо доводить ефективність визначених соціально-педагогічних умов. Це визначає роль дисертантки в покращенні розвитку комунікативної культури молодших школярів у процесі соціально-педагогічного супроводу в загальноосвітніх школах-інтернатах.

Дослідження побудоване на ґрунтовній джерельній базі (загалом проаналізовано 466 найменувань, із них 14 – іноземною мовою), яку здобувачка достатньо систематизувала, що дало авторці підстави для формулювання обґрунтованих наукових висновків.

Достовірність та аргументованість результатів підтверджується обґрунтованістю проведення чітко спланованих констатувального, формувального і контрольного етапів експерименту, що забезпечує наукову цінність отриманих результатів. Тривалість, масовість і масштабність соціально-педагогічного експерименту, його багатоплановість, цілеспрямованість, а також ретельність обробки з широким використанням методів математичної статистики (критерій Пірсона χ^2) дали можливість Г. В. Біличенко обрати оптимальний, як на наш погляд, шлях раціонального вирішення поставлених завдань дослідження.

Висновки до розділів достатньо повно характеризують зміст дослідження.

Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків (на 133 сторінках). Загальний обсяг дисертації складає – 435 сторінок, із них основного тексту – 230 сторінок, що цілком відповідає вимогам МОН України до обсягу кандидатських дисертацій.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання обумовлені практичним змістом одержаних результатів дослідження, які достатньо готові до впровадження в освітній процес закладів інтернатного типу щодо розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку. Зокрема, розроблено соціально-педагогічний проєкт «Комунікативний портрет – поряд і разом», програму тренінгу розвитку соціально-комунікативних умінь «Країна розуміння»; тематичний план і програму семінару «Комунікативна культура педагога як вимога сучасності» для педагогічних кадрів шкіл-інтернатів з використанням лекцій-діалогів, проблемних завдань, тренінгів,

практикумів, рольових і ділових ігор, презентацій; соціально-педагогічну програму «Я серед інших» на основі гуртка «Школа спілкування»; дібрано та адаптовано пакет діагностичних матеріалів для визначення рівня розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку ЗОШ.

Матеріали дослідження можуть бути використані в практиці роботи загальноосвітніх шкіл-інтернатів з комунікативного розвитку учнів молодших класів; у системі підвищення кваліфікації та перепідготовки вчителів, соціальних педагогів, вихователів, практичних психологів; у педагогічній підготовці майбутніх педагогів, соціальних педагогів та соціальних працівників, а також у самоосвітній діяльності педагогів нової української школи.

Впровадження результатів дослідження було здійснено в практику роботи Слов'янської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 41 Донецької обласної ради, Костянтинівської загальноосвітньої школи-інтернату № 32 Донецької обласної ради, Комунального закладу «Харківський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей», Комунального закладу «Харківська спеціальна школа» № 5 Харківської обласної ради.

Загальні висновки дисертаційного дослідження адекватні його завданням, повною мірою відображають зміст і структуру дисертації, чітко сформульовані, несуть конкретне смислове навантаження, забезпечують цілісне сприйняття дисертаційної роботи.

Мовностилістична культура дисертації належна. Бібліографічний опис у списку літератури зроблено з дотриманням сучасних установлених вимог.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях. Основні положення та висновки дисертаційної роботи відображено у 18 одноосібних наукових працях авторки, з них: 7 – у наукових фахових виданнях України (2 – Index Copernicus), 1 – у зарубіжному виданні, 8 – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, 2 – в інших наукових виданнях.

У наукових працях повною мірою віддзеркалено всі розділи рецензованої дисертації. Матеріали дисертаційної роботи Г. В. Біличенко були обговорені на науково-практичних конференціях.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації. Ознайомлення з текстом автореферату дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою, змістом та оформленням він відповідає сучасним вимогам МОН України. У тексті автореферату дисертації відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого Г. В. Біличенко дисертаційного дослідження. Наголосимо, що зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

Дискусійні положення та зауваження. Високо оцінюючи кандидатську дисертацію Біличенко Ганни Валеріївни вважаємо за необхідне висловити певні зауваження та проаналізувати дискусійні моменти щодо вирішення досліджуваної проблеми:

1. Перший розділ дисертаційного дослідження, що розкриває науково-теоретичні засади проблеми соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів, на нашу думку перенасичений посиланнями на першоджерела.

2. В підрозділі 1.2 дисертаційної роботи авторка ґрунтовно аналізує погляди науковців на сутність соціально-педагогічного супроводу як особливої освітньої парадигми. Вважаємо, що у даному підрозділі доцільно було б більш детально розкрити саме реалізацію основних положень соціально-педагогічного супроводу у вирішенні завдань комунікативного розвитку молодших школярів загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

3. Презентуючи в підрозділі 2.2 упровадження соціально-педагогічних умов, бажано більше уваги приділити їх взаємозв'язку, чим ще раз підтвердити цілісність процесу соціально-педагогічного супроводу розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку загальноосвітніх школах-інтернатах.

4. У підрозділі 2.3 дисертації представлено динаміку розвитку комунікативної культури молодших школярів ЗОШ, вірогідність якої доведено

